

K. Németh András

ELLENFORRADALOM ÉS VÖRÖSTERROR – TAMÁSI 1919*

1990 előtt sok szó esett az 1919-es fehérterror rémtetteiről, az áldozatok előtt 1945 után emlékművek, emléktáblák állításával tisztelt a kommunista rendszer. A Tolna megyei Tamásiban a tiszti különítményesek által a tanácsköztársaság bukása után kivégzett 11 embernek a városban két emlékhelye is van. Arról évtizedekig szólni sem lehetett, hogy városkában a véres 1919-es esztendőnek nem ők voltak az első áldozatai, hiszen a proletárdiktatúra idején Tamásiban hét ember halt meg erőszakos halállal, országos viszonylatban pedig az áldozatok száma közel 600 főt tesz ki.

1919 tavaszán és nyarán főleg a Dunántúlon és a Duna–Tisza-közén számos helyen robbantak ki olyan, Romsics Ignác által találóan „helyi jellegű paraszti ellenforradalmaknak” nevezett megmozdulások, amelyek véres megtorlást vontak maguk után.¹ E megmozdulások közös jellemzőit Glatz Ferenc így foglalta össze:

Az ország különböző vidékein kirobbanó ellenforradalmi megmozdulások nem valamilyen központból szervezett és irányított akciók voltak. Ennek ellenére megközelítőleg azonos módon zajlottak le [...]. A felkelések szervezői elterjesztették: a proletárdiktatúra megbukott, Budapesten új, polgári kormány alakult. A Vörös Őrséget lefegyverezték, a direktórium tagjait letartóztatták. A régi tisztviselők néhány órára vagy napra visszaszerezték a hatalmat. Ezután megérkezett a tanácsállam karhatalma, a lázadást leverte, és következett a rögtönítélő forradalmi törvényszékek által kimért megtorlás, börtönbüntetésekkel és akasztásokkal.²

Bár Tolna megyében a tanácsköztársaság elleni fellépés több helyütt is követelt polgári áldozatokat,³ a „tamási ellenforradalomként” emlegetett esemény Tolna megye legjelentősebb fegyveres antikommunista megmozdulása volt, s mint ilyen, a tanácsköztársaság elleni fegyveres felkelések második hullámába sorolható. 1919. április közepéig főleg a demarkációs vonalak közelében robbantak ki megmozdulások, majd az április közepi román offenzíva után a Vörös Hadsereg hátországában már több helyütt voltak jobban szervezett helyi felkelések, végül az ellenforradalmi megmozdulások csúcspontját a Budapesten és főleg a Duna–Tisza-közén június második felében lezajlott megmozdulások jelentik. A tamási felkelés a hasonló megmozdulásokkal együtt alkalmas volt

* Köszönetet mondok Gerencsér Miklósnak (Aszófő), Miskolczy Zoltánnénak (Tamási), Szabó Bélának (Tamási) és dr. vitéz Tarján Jenőnek (Szombathely), amiért adatokat, visszaemlékezéseket és dokumentumokat osztottak meg velem.

¹ ROMSICS Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*, Gondolat, Budapest, 1982, 37.

² *A magyarok krónikája*, szerk., összefoglaló tanulmányok Glatz Ferenc, Magyar Könyvklub – Officina Nova, Budapest, 2000, 561.

³ Vö. VÁRY Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*, HOGYF Editio, Budapest, 1993.

arra, hogy Vörös Hadsereg május 30-án meginduló, igen sikeresnek bizonyuló északi hadjárata közben veszélyeztesse a hátország békéjét;⁴ ennek jele, hogy június 7-én a Dunántúl teljes területét hadművelleti területté nyilvánította a Forradalmi Kormányzótanács.⁵

A Tamásiban 1919 nyarának elején történetekről a két háború közötti időszakból legbővebben Vendel István szekszárdi polgármester Szekszárd-monográfiájában olvashatunk.⁶ A II. világháború utáni történetírás bár helyenként sematikus tárgyalta az 1919-es eseményeket, de számos használható adatot is közlött.⁷ Ezek közül kiemelkedik Novák József kötete, aki a tamási felkelést leverő dombóvári vasutas vörösörök visszaemlékezéseit gyűjtötte össze.⁸ A rendszerváltozás sajnos nem hozta meg az addig fejlettségre kárhozott események újraértékelését országos szinten sem; a vörösterrorral foglalkozó szerzők gyakran beérték Gerencsér Miklós időrendbe szedett válogatásának idézésével.⁹ Mindezek fényében lényeges, hogy Tamásiban 1990 után Szabó Béla ma már pótolhatatlan jelentőségű visszaemlékezéseket gyűjtött, amelyek a tragédia személyes vonatkozásaira is rávilágítanak.¹⁰

Tamási 1919-ben

Az I. világháború végén Tolna vármegye tamási járásának székhelye, Tamási nagyközség közepes népességű, tágas határral rendelkező, jellegzetes dunántúli agrártelepülés volt. 1920-ban 5805-en lakták, közülük csak alig száz fő nem vallotta magát magyarnak.¹¹ „Foglalkozási szerkezete még hagyományos, de éppen a század első évtizedében igen erős előrelépést mutat. 1900-ban mezőgazdaságból és őstermelésből élt a lakosok több mint 68%-a, s ez az arány 1910-ben már 63%-ra esett vissza. Az iparból élő népesség

⁴ Vö. *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*, főszerk. Ránki György, Akadémiai, Budapest, 1978, 305 (Magyarország története tíz kötetben 8/1.).

⁵ Lásd SÁRLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1961, 129.

⁶ VENDEL István: *Szekszárd megyei város monográfiája*, Molnár-féle Nyomdai Műintézet, Szekszárd, 1941.

⁷ Lásd többek között ANDRÁSSY Antal: *A somogy-baranyai 44-es dandár szervezése és harcai 1919-ben* = *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* 20, 1989, 253–287; DOBOS Gyula: *Ellenforradalom és konszolidáció* = *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 11., Szekszárd, 1987, 241–342; GELLÉRT Tibor: *Žgy Dezső Elemér 1886–1919* = *Forradalmárok, katonák*, szerk. Hetés Tibor, Kossuth–Zrínyi, Budapest, 1968; K. BALOG János: *Tolna megye a magyar Tanácsköztársaság idején*, MSZMP Tolna megyei Bizottsága Propaganda- és Művelődésügyi Osztálya, Szekszárd, 1964; *A két forradalom Tolna megyében (1918–1919). A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság történetének válogatott dokumentumai*, szerk. K. Balog János, MSZMP Tolna megyei Bizottsága Propaganda- és Művelődésügyi osztálya, Szekszárd, 1970; K. BALOG János: *Vádirat helyett. (A fehérterror Tolna megyében)* = *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 6, Szekszárd, 1974, 161–205, *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve*, III., szerk. K. Balog János, Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 1990; L. NAGY Zsuzsa: *Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon 1919*, Kossuth, Budapest, 1961.

⁸ NOVÁK József: *Dombóvár 1919-es hősei és mártírai*, Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya – TIT Tolna megyei Szervezete, Dombóvár, 1959.

⁹ GERENCSÉR Miklós: *Vörös könyv 1919*, Antológia, Lakitelek, 1993.

¹⁰ SZABÓ Béla: *Népfelkelés Tamásiban: a vörösök jöttek, láttak és... ölték*, Tamási Újság 1992. március, 8–9.

¹¹ JENEY Andrásné – TÓTH Árpád: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára* 10. Tolna megye, KSH, Budapest, 1996, 125.

számaránya viszont 13%-ról 16, a kereskedelemből élőké 3-ról 3,7%-ra nőtt. Viszonylag magas a közszolgálatot teljesítő népesség aránya, ahová a szabad foglalkozást űzők is tartoznak (5%). Alacsony viszont a napszámos és a házicselédek aránya” – írja T. Mérey Klára.¹² A városkában működött járásbíróság, királyi közjegyzőség, posta- és távíróhivatal, valamint takarékpénztár is.

Az I. világháború természetesen Tamásit sem kímélte: a település 191 hősit halottat adott, a harangokat innen is elvitték hadicélokra, a háború végén pedig a spanyolnátha szedte áldozatait.¹³

A háború végére megromlott a közbiztonság: 1918 novemberében a frontról hazatért katonák egy része „a lakosság legalsóbb osztályának” csatlakozásával többek között Tamási-ban is rablásokat hajtott végre, a zsidó kereskedők üzleteit kifosztották, gyújtogattak.¹⁴

A községben az 50 fős munkás-, katona- és földművestanács tagjait 1919. április 9-én választották meg.¹⁵ A választási elnök az a Bóth Lajos volt, akit a direktórium elnökévé is választották, korábban pedig a járási politikai megbízott tisztét is betöltötte,¹⁶ néhány nappal később továbbá a megyei direktórium igazságügyi és közoktatásügyi ügyosztályának élére is megválasztották.¹⁷ Május 1-jén felvonulást és nagy ünnepséget tartottak a községben;¹⁸ ekkorra végbement a „szocializálás”, amely a kis létszámú ipari üzemek miatt főként az Esterházyak tulajdonát képező erdőt érintette.¹⁹

Az ellenforradalom

A tamási felkelés egyik résztvevője egy későbbi bírósági per tanújaként elmondta, hogy azért fogtak fegyvert, „mert nem állhatták a vörösök uralmát”.²⁰ A tanácsköztársaság intézkedéseivel szembeni ellenérzéseket – amelyek bizonyára Tamási-ban is jelen voltak – szemléletesen fogalmazta meg Romsics Ignác:

A Kormányzótanács a földbirtokviszonyokat a polgári demokratikus kormányzat által tervezettnél is radikálisabban változtatta meg [...], a parasztok földéhségének kielégítéséről azonban nem gondoskodott. A kisajátított földeken – mint ez közismert – szövetkezeteket és állami gazdaságokat hoztak létre, s az eleinte lelkesedő földmunkások és cselédek így máról holnapra arra ébredtek, hogy ismét egykori intézőik és is-

¹² T. MÉREY Klára: *A mai dunántúli kisvárosok a dualizmus idején, különös tekintettel Tolna megyére*, Tolna Megyei Levéltári Füzetek 2 (1991), 33.

¹³ *Historia Domus Tamásiensis*, II., kézirat [a továbbiakban: *Historia Domus*], r. k. plébániahivatal, Tamási (oldalszámozás nélkül).

¹⁴ *A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság [...] dokumentumai*, 20; *Évszázadokon át*, 54–55.

¹⁵ Tolna megye Direktóriumának iratai, Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára [a továbbiakban: TMÖL] XVI. 1. [a továbbiakban: Direktórium iratok], 3228.

¹⁶ *A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság [...] dokumentumai*, 90.

¹⁷ *Uo.*, 120.

¹⁸ *Uo.*, 175.

¹⁹ *Uo.*, 186–187.

²⁰ Idézi L. NAGY: *I. m.*, 134.

pánjaik az urak, akiket a legtöbb helyen a gazdaságok vezetésével bíztak meg. A kis- és középparasztságot nem annyira a földosztás elmaradása, mint inkább a kollektívizálástól való félelem s a hadsereg és a városi lakosság élelmezéséhez szükséges bevásárlások és rekvirálások nyugtalanították és kedvetlenítették el. Mindezek következtében az elesett szegényparasztság és a birtokos rétegek közötti politikai távolság az események előrehaladtával nemhogy nőtt volna, hanem márciushoz képest még csökkent is. [...] sokakat az egyházpolitikai intézkedések (egyházi földbirtokok elkobzása, egyházi iskolák államosítása, törekvés a kötelező vallásoktatás megszüntetésére stb.) vagy egyszerűen csak a diktatúra módszerei távolítottak el a forradalomtól és tették annak nyílt vagy leplezett ellenségeivé.²¹

A rekvirálásokról, az állatok, élelmiszerek és ruhaneműk erőszakos elvételéről a felkelés idején gyermekkorukat töltő idős tamási lakosok is beszámoltak 1992-ben,²² ezek részletezésére itt nincs lehetőség.

A tamási ellenforradalmat vérbe fojtó dombóvári fegyelmi szakasz tagjai elleni 1920-as vádirat szemléletesen fogalmazza meg a felkelés célját: e szerint Tamásiban a „nemzeti irányú polgárok” „az úgynevezett tanácsköztársaság szervei által megtámadott alkotmányosság, élet- és vagyonbiztonság helyreállítására és megvédésére” ragadtak fegyvert.²³ Nem kétséges, hogy a többnyire földművesekből álló felkelők elsősorban nem ideológiai okokból tették kockára életüket, hanem a háború által különben is megtépázott javaikat, családjuk megélhetését igyekeztek óvni, miközben a hozzájuk csatlakozó (vagy élükre álló) értelmiségiek részéről – egzisztenciájuk védelme mellett – az eszmei szembenállás bizonyára nagyobb szerepet játszhatott.

Jellemző a hatalom gondolkodására, hogy a felkelést nem a tanácsuralom elleni elégedetlenség önszerveződő megnyilvánulásaként, hanem a „proletárság lelketlen bujtogetói”, az „álnok burzsoák” által félrevezetett emberek megmozdulásaként fogta fel. A szekszárdi Igazság című lap szerint „féleszű burzsoák és magukat intelligenciának nevező néhány sötét alak hónapokon keresztül izgatott Tamásiban és a környékén levő katolikus körökben és egyesületekben a vallás és tulajdon védelmének leple alatt”.²⁴ Novák József 1959-ben már azt tudni vélte, hogy „Tamási, mint mindig erős kulácfélszek”, egy országos méretű megmozdulásba kapcsolódott bele.²⁵

Tamásiban már a világháború befejezése után, a Károlyi-kormány idején is létezett szervezett fegyveres erő: az I. nemzetőri kerületparancsnokság Tolna megyei kirendeltségén belül a 10. számú tamási szakaszból 1919. február 2-án hallunk először.²⁶ A helyi fegyveres belső karhatalom erősségére utal egy 1919. április 28-án kelt levél, amely a

²¹ ROMSICS: *I. m.*, 36–38.

²² SZABÓ: *I. m.*, 8.

²³ Idézi NOVÁK: *I. m.*, 24.

²⁴ Idézi *A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság [...] dokumentumai*, 255–256.

²⁵ NOVÁK: *I. m.*, 22–23.

²⁶ Tolna vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási (általános) iratok, TMÖL IV. 404. b. [a továbbiakban: Alispáni iratok], 2112/1919.

Tamásiban szervezendő vörösőr zászlóalj-parancsnokságot” említi.²⁷ Ez május 30-án már biztosan működött, ekkor ugyanis a tamási vörösőr zászlóalj beavatkozását kérték Nagyszekelyben,²⁸ ahol egy vörösőr meggyilkolt egy rekvirálás miatt tiltakozó iparost.²⁹ Fontos, hogy a felkelők saját fegyverekkel alig rendelkezhettek, hiszen a proletárdiktatúra idején a községi fegyveres erők fegyvereit begyűjtötték.³⁰

Az ellenforradalom lefolyását Vendel István leírása alapján ismertetem; ahol külön nem jelzem, ott az ő elbeszélését követem.³¹ Az ellenforradalmárok 1919. május 30-án éjszaka a község északi szélén fekvő akácosban gyülekeztek. Kapóra jött számukra, hogy – amint láttuk – május 30-án délután a tamási vörösőr zászlóalj egy része valószínűleg Nagyszekelybe ment.

A csendőrlaktanyából Baranyai András csendőr őrmesterrel – aki a proletárdiktatúra idején is állományban maradt – előzőleg járőrözésre rendeltették ki a vörösőröket, az egyetlen őr így nem jelentett akadályt. A zsákmányolt puskák segítségével ezután lefegyverezték a községben járőröző vörösőröket. Fegyverhasználatra csak egyszer került sor: az Erzsébet utcában a vörös járőr a felkelők közé lőtt, a tűz viszonzása során Mayer József golyója megölte Müller Adolfot.³² A pénzügyőrség vörösőrségét is könnyen semlegesítették, a felkelők Nógrádi István pénzügyőri szemlélsz révén itt is rendelkeztek velük szimpatizáló emberrel. A községháza őrségének ártalmatlanítása után az ott raktározott fegyvereket szétszították a lakosság között. A felkelést leverő dombóvári vörösőrök szerint a községháza vörösőreinek többsége az ellenforradalmárok mellé állt, és másnap délután is a tamási lakosok oldalán harcoltak. Nem igazolható ugyanakkor a dombóváriak azon adata, amely szerint a felkelésben részt vett, később felakasztott három tamási polgár közül kettő ilyen „áruló vörösőr” lett volna.³³

A felkelők foglyot is ejtettek: letartóztatták a vörösőrség Gonda Dániel nevű parancsnokát. Győzelmük után népgyűlést tartottak, ahol megállapodtak róla, hogy a vörösök támadása esetén a harangok félreverésével riasztják a falu népét. Bizonyos adatok szerint a felkelés idején a környék több településén is „nyugtalanság volt tapasztalható”; Somogy megye Tolnával határos községeiben ezért megerősítették a vörösőrséget.³⁴

Bár a felkelés eredményeképpen a község mindössze néhány órára szabadult fel a vörös uralom alól, a felkelést Tamásiból hírül adó Vékási István postafelügyező arról számolt be a megyei tanácsnak, hogy „a fehérek kegyetlenül bánnak a letartóztatott kommunis-tákkal”.³⁵ Állítólag „ellenforradalmi bizottság is alakult”,³⁶ amely azonban a hamarosan meginduló vörös támadás már nem érdemi tevékenységet nem fejthetett ki.

²⁷ *A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság [...] dokumentumai*, 181.

²⁸ *Uo.*, 242.

²⁹ VÁRY: *I. m.*, 98–99.

³⁰ Alispáni iratok, 6711/1919.

³¹ VENDEL: *I. m.*, 287–290.

³² Tamási halotti akv. 55/1919; SZÓKE Sándor: *Dombóvár, Városi Tanács*, Budapest, 1971, 107.

³³ Vö. NOVÁK: *I. m.*, 23.

³⁴ L. NAGY: *I. m.*, 135.

³⁵ *Uo.*, 134–135.

³⁶ Dr. vitéz Tarján Jenő levele a szerzőhöz édesapja, vitéz Tarján Jenő 1919-es emlékeiről, 2008. augusztus 1.

Az ellenállás szellemi vezére Vendel István szerint Hertelendy Ignác csendőr százados és dr. Freyler Károly járási tisztiorvos volt, a felkelésben pedig részt vett többek között Baranyai András csendőr őrmester, Nógrádi István pénzügyi szemlész, valamint Berta Pál, Hörich Imre, Kaszás János, Kurucz István, Madarász József, Szabó G. Pál, Szalai Antal, Tarján Jenő és Torma István,³⁷ továbbá a későbbi országgyűlési képviselő Dencz Ákos, dr. Tarján József ügyvéd,³⁸ valamint a felkelés egyetlen halálos lövését leadó Mayer József.³⁹ Van olyan – meg nem erősített – forrás is, amely szerint a községi előjárók a fegyverrel rendelkező férfiakat a községházára hívták és „megalapították a nemzetőrséget”, a rendőrök pedig „házról házra keresték a férfiakat és kényszerítették őket fegyverfogásra”.⁴⁰

Józan vélemény már korábban is hangsúlyozta, hogy a résztvevők a módos parasztok és az iparosok közül kerültek ki,⁴¹ leginkább azonban kisbirtokos parasztokról beszélhetünk.⁴² Az életét áldozó hét tamási polgár között három földműves, két iparos (asztalos, mészáros) és egy községi alkalmazott (rendőr) volt, míg egyiküket napszámosként és molnárként is említik.⁴³ A felkelők névsorát áttekintve látható, hogy az említett két társadalmi rétegen kívül a magánzó és alkalmazott értelmiség (ügyvédek, orvos, mérnök-hallgató, hercegi erdőmester, szolgabíró-sági segédtiszt) és a fegyveres erők tagjai (csendőrök, pénzügyőr, községi rendőr) is képviseltették magukat.⁴⁴ Utóbbiak fontos szerepet játszhattak a helyi vörösörök feletti győzelemben, de azt sem elhanyagolható, hogy a név szerint ismert 38 felkelő közül legalább tíz igazolhatóan részt vett a világháborúban. A hét halott közül hatan népfelkelőként szereztek harci tapasztalatot, közülük Berta Pál, Kiss A. József és Madarász József őrmesterként szerelt le, Schiszler János pedig korábban 12 évig volt katona.⁴⁵ A hét áldozat életkora 37 és 56 év között mozgott, tehát a felkelés résztvevői főként a középkorúak közül kerülhettek ki.

A fentiek ellenére több marxista feldolgozás dr. Fröhwrth Jenő ügyvédet is a szervezők közé sorolta,⁴⁶ vagy éppenséggel őt nevezte meg a felkelés vezetőjeként.⁴⁷ Ő kétségkívül Tamási egyik jelentős személyisége volt,⁴⁸ a felkelésben betöltött szerepét a dokumentumok mégsem igazolják. Fia, Tarján Jenő – katonaviselt ember lévén felmérve az egyenlőtlen erőviszonyokat – szintén távolmaradt a felkeléstől. A családi hagyomány szerint a

³⁷ VENDEL: *I. m.*, 287.

³⁸ *Tolnamegyei fejek. Tolnavármegye tíz évvel Trianon után*, szerk. Hirn László, Magyar Városok és Vármegyék Társadalmi Emlékalbuma Kiadóvállalat, Budapest, 1930, 19, 404, 407 (Magyar városok, vármegyék társadalmi emlékalbuma VI.).

³⁹ SZÓKE: *I. m.*, 107.

⁴⁰ KÖNNYÜ László: *Tamási monográfiája*, Amerikai Magyar Szemle, Saint Louis, 1979, 28.

⁴¹ L. NAGY: *I. m.*, 134.

⁴² SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Forradalom–proletárdiktatúra–ellenforradalom*, Korona, Budapest, 2001, 165.

⁴³ Tamási halotti akv. 78/1919; Tolnamegyei Újság 1920. július 31., 5.

⁴⁴ K. Balog János szerint „a csendőrök, a földbirtokosok, a kulákok fogtak fegyvert, [...] s ezeknek csoportjához csapódott a lumpenproletárok egy igen kis része” (K. BALOG: *Tolna megye a magyar Tanácsköztársaság idején*, 182).

⁴⁵ Schiszler Géza olvasói levele, Tamási Újság 1992. május, 12.

⁴⁶ Vö. DOBOS: *I. m.*, 245.

⁴⁷ Lásd NOVÁK: *I. m.*, 20–21, 23; GELLÉRT: *I. m.*, 282.

⁴⁸ *Tolnamegyei fejek*, 406.

később felakasztott Berta Pál vallott úgy, hogy a köztisztviselőben álló ügyvéd és fia volt a megmozdulás fő szervezője (szerintük viszont éppen Berta Pál volt a hangadó).⁴⁹

Mint látható, az ellenforradalom szervezőiről – ha egyáltalán létezett egy vagy néhány olyan személy, aki tudatosan készült egy fegyveres megmozdulásra – már a barikád ugyanazon oldalán álló kortársak is ellentétes véleményeket fogalmaztak meg. Úgy vélem, hogy több, a tanácshatalommal egyaránt elégedetlen társadalmi csoport illetve személy jutott el nagyjából egyidejűleg a cselekvés gondolatára.

A tamási ellenforradalom leverésére illetve a megtorlás foganatosítására több helyről – Bonyhádról, Dombóvárról, Gyékényesről, Kaposvárról, Szekszárdról, Székesfehérvárról és Veszprémből – is érkeztek különféle egységek. Őket valószínűleg telefonon vagy távirón értesítették: egy újsághír szerint Vékási István tamási posta- és táviró vonalfelügyező és felesége „az ellenforradalmárok által elvágott távirda- és telefon-huzalokat a legnagyobb tűz közepette, saját élete kockáztatásával, használhatóvá tette”.⁵⁰ A tamási direktóriumból a vörös csapatokért Szekszárdra Bóth Lajos elnök, Dombóvárra pedig az éjszaka folyamán gyalogszerrel Schwarcz Zsigmond ment.⁵¹

Legkorábban, május 31-én délután a legnagyobb számú, dombóvári vörös egység érkezett. Igaz, hogy később több helyről is küldtek Tamásiba erősítést, a felkelést mégis a 44. vörös dandár VI. zászlóaljának 40–42 fős, főként dombóvári vasutasok alkotta fegyelmi szakasza, illetve a szerb megszállás alatt álló Pécsről átszökött, hozzájuk csatlakozott 60 pécsi bányász verte le.⁵² A szakaszt gróf Zay Dezső Elemér százados szervezte meg, parancsnoka Molnár György gimnáziumi tanár, dombóvári direktórium elnök, parancsnokhelyettese Fischer Pál magánalkalmazott, volt huszárhadnagy, politikai megbízottja pedig Steinmetz István vasúti mérnök volt. A felkelés leverésének ismertetésében Novák József részletes leírását vettem alapul.⁵³

A szakasz Zay Dezső parancsára – akit állítólag Szamuely Tibor telefonon utasított⁵⁴ – május 31-én délután fél négykor a dombóvári vasútállomáson puskával és kézigránáttal felfegyverkezve vonatra szállt. Tamásiban eközben Hosszú Kupi József bíró félreverte a harangot, a kisbíró kidobolta: „kaszára-kapára, jönnek a vörösök!”⁵⁵ Zay a Tamásival szomszédos Páriból 40 bányászt előreküldött, hogy az országúton, délnyugatról közelítsék meg a települést. A fegyelmi szakasz húszfős elővédje az innen lépésben haladó vonat előtt nyomult. A felkelők először a miklósvári kastély vonalában lőttek rájuk; a dombóváriak a töltésről védekeztek, a vonat pedig visszatolatott. A tamásiak elővédje a magas búzában lapult, ezért a vörösök kézigránátokat vetettek be ellenük, mire a felkelők parlamentereket küldtek a dombóváriakhoz.

Közben „a miklósvári házak felől” is lőttek a felkelők, ezért Zay Dezső néhány főt ellenük küldött; egy vadászpuskával a pincéje ablakából védekező gárdát le is fegyvereztek.

⁴⁹ Tarján Jenő 36. jegyzetben említett levele.

⁵⁰ Idézi *Évszázadokon át*, 103.

⁵¹ SZÓKE: *I. m.*, 108.

⁵² Lásd ANDRÁSSY: *I. m.*, 277.

⁵³ NOVÁK: *I. m.*, 14–25.

⁵⁴ Vö. GELLÉRT: *I. m.*, 282.

⁵⁵ SZABÓ: *I. m.*, 8.

Ekkor „a velük szemben levő dombon” sok, puskás és vasvillás embert vettek észre, akik állásokat ástak, várva a Koppány déli oldalán támadó dombóvári szakasz és a folyó északi felén, a dombóvári úton közeledő pécsi bányászok támadását. A tamásiak állása a leírás alapján a Várhegy észak-északnyugati lábánál lehetett, mert a néhány fős vörös raj délkeleti irányból megkerülte őket és a szakályi út felől támadott. A tamásiak állásaiba dobott kézigránatok hatására a felkelők állítólag menekülni kezdtek.

A tamásiak kisebb része a Koppány folyó északi oldalán, a település nyugati szélén fekvő Kismezőn helyezkedett el,⁵⁶ ahol szembetalálták magukat a pécsi bányászokkal. A Buda nevű városrészben dúló utcai harcok hevességére utal, hogy két védő is halálos lövést kapott: Kéri József 46 éves földműves a Hunyadi utcában, Schiszler János 56 esztendőes földműves pedig a Hunyadi téren esett el.⁵⁷

Közben a Várhegy alatti állásokat elfoglaló dombóváriakra két fa tetejéről vadászpuskából tovább tüzeltek. Az egyik felkelőt, Kiss A. Józsefet puskatussal leütötték a fáról, a másikat menekülés közben lelőtték. Ez az áldozat bizonyosan (Marázdi) Molnár János 37 éves földműves volt, aki más adat szerint a Kálvária alatti részen kapott fejlövést,⁵⁸ még pontosabban a vasúti töltésen érte a halál 4 órákor.⁵⁹

A krónikások egyetértenek abban, hogy a felkelők gyengén voltak felszerelve, vadászpuskákon kívül legfeljebb vasvillákkal rendelkeztek; Vendel István szerint ráadásul hiányzott oldalukról „a kellő irányítás”.⁶⁰ A kb. másfél órás, heves tűzharc után – mint láthattuk – a község védői közül hárman maradtak holtan az utcákon, többen pedig megsebesültek.⁶¹

A veszteségek láttán a község védői Gyenis Istvánt tekintélyes gazdát és Cs. Bakó István félkezű rokkant embert fehér zászlóval a vörösökhöz küldték, békét kérve⁶² (más forrás szerint kifogytak a lőszerből, ezért megadták magukat).⁶³ A támadók elfogadták a békeajánlatot és büntetlenséget ígértek, majd kisebb szakaszokra oszolva bevonultak a községbe.

A megtorlás

A dombóvári szakasz tagjainak visszaemlékezései szerint a községben „nem találtak mást, csak törött üvegeket és olyan részeg embereket, hogy még beszélni sem lehetett velük”, de fegyverüket állítólag még mindig szorongatták.⁶⁴ A vörösök összefogdostak és a járásbíróság épületébe zártak legalább 90 főt⁶⁵ (más forrás közel 200 főről tud,⁶⁶ megint

⁵⁶ Lásd VENDEL: *I. m.*, 288.

⁵⁷ Tamási halotti akv., 56/1919, 83/1919.

⁵⁸ Lásd VENDEL: *I. m.*, 288.

⁵⁹ Tamási halotti akv., 57/1919.

⁶⁰ VENDEL: *I. m.*, 288.

⁶¹ *Uo.*

⁶² *Uo.*

⁶³ SZŐKE: *I. m.*, 108.

⁶⁴ NOVÁK: *I. m.*, 21.

⁶⁵ *Uo.*, 25.

⁶⁶ VÁRY: *I. m.*, 143.

más adat szerint az öregek kivételével szinte minden felnőtt férfit összeszedtek⁶⁷), többségükben egyszerű földműveseket. Volt, akinek sikerült elmenekülnie: dr. Freyler Károly orvos egy erdészház szénapadlásán rejtőzött el.⁶⁸ A település megszállása után a dombóváriak a Koppány hídja mellett biztosították a vasutat és várták a Székesfehérvárról segítségül hívott Fabik-különítményt.⁶⁹

A bevonulás követelte a negyedik halálos áldozatot: a magyarkeszi illetőségű, 42 éves, nőtlen Kiss A. József napszámost – aki korábban a felszólítás ellenére sem tette le fegyverét, hanem tovább lövöldözött – a szakasz parancsnokai rövid tanácskozás után halálra ítélték. Az önként jelentkező Kőműves Géza építőmester és Kővágó István sütősegéd mellé három pécsi bányászt is kijelöltek az ítélet végrehajtására, akik a járásbíróság falánál este 7 és 8 óra között agyonlőtték az elítéltet.⁷⁰ Vendel István szerint Kiss A. József nem engedte bekötni a szemét, bátran nézett szembe a puskacsövekkel.⁷¹

Elfogásuk után Zay Dezső állítólag beszédet intézett az összeterelt parasztokhoz. Mivel látja, hogy félrevezetett emberekkel van dolga, nem alkalmaz megtorlást – mondta. Ezután elrendelte, hogy szedjenek össze élelmet „azoktól, akiknek fölöslegük van”, majd megkezdtek az éjfélig tartó kihallgatásokat.⁷²

A börtönbe vetettek közt volt Mozolányi István plébános, Szakonyi István szolgabíró, Niklos Károly hercegi erdőmester és dr. Fröhwrth Jenő ügyvéd is. Szóra bírásukhoz kínzásokat is alkalmaztak és megalázó cselekedetekre kényszerítették őket, például illemhelyet tisztítottak velük.⁷³ A kegyetlenkedésekben állítólag a hajnalban érkezett Szabó Gáspár, Veszprém megyei kormányzótanácsbíró biztos járt elől két társával, Próder Lászlóval és Simon Antallal⁷⁴ (a dombóváriak ekkor már kétnapos szabadságukat töltötték, tehát a kihallgatásoknál nem voltak jelen).⁷⁵ Mozolányi István plébánossal az ártézi kútról vizet hordattak, miközben szidalmazták és bántalmazták. A vád szerint a vörösök érkezésekor megengedte a fegyverbe hívó harangozást, holott ez – úgy tűnik – a megkérdezése nélkül történt.⁷⁶ További szenvedéseiről hivatali utóda így írt: „[...] a puskacsövet az egyik katona a szájába dugta e szavak kíséretében: Fújd, én majd billegetek hozzá és közben a puska ravaszával játszott). Szemtanú szerint egyik katona úgy vágta derékba puskájával, hogy a puska csöve levált az agyról.”⁷⁷ A plébános bántalmazását látva „asszonyok mentek el a vörös parancsnokhoz, [mondván:] ha nem szüntetik be a fogoly kínzását, lázadást szítanak ellenük”; ettől kezdve emberségesebben bántak

⁶⁷ GERENCSÉR: *I. m.*, 230.

⁶⁸ KÖNNYÜ: *I. m.*, 28; SZABÓ: *I. m.*, 8.

⁶⁹ NOVÁK: *I. m.*, 21.

⁷⁰ *Uo.*, 21–22, 47–48 (1. jegyzet).

⁷¹ Több forrás szerint pusztán a felkelésben való részvétele miatt lőtték agyon. Vö. VÁRY: *I. m.*, 143; GERENCSÉR: *I. m.*, 230.

⁷² NOVÁK: *I. m.*, 22. (A szerző ugyanitt már nem a fölösleg elvételéről, hanem házkutatásokról és rekvirálásról beszél.)

⁷³ VENDEL: *I. m.*, 289.

⁷⁴ *Mártírjaink*, 24.

⁷⁵ NOVÁK: *I. m.*, 22.

⁷⁶ Lásd KÖNNYÜ: *I. m.*, 28; SZABÓ: *I. m.*, 8.

⁷⁷ *Historia Domus*, 14. fejezet: Plebánosok életrajza, működése.

vele.⁷⁸ A módszerek ellenére Molnár György, a dombóvári fegyelmi szakasz vezetője Tolna megye küldötteként a Tanácsok Országos Gyűlésének 1919. június 21-i ülésén a tamási felkelés kivizsgálását felületesnek minősítette, és büntetést követelt, amiért a felkelés értelmi szerzőjét nem tudták azonosítani.⁷⁹

Az atrocitások elszenvedői közül csak néhányat ismerünk név szerint. Kurucz Istvánt a fegyverek összegyűjtésekor agyba-főbe verték,⁸⁰ Kaszás Jánosnak a fogát verték ki,⁸¹ egy újságcikk szerint pedig dr. Fröhwrth Jenőt „agyonkínózták”.⁸² A helyi hagyomány szerint egy a vörösöknek ételt hordó asszonyt – amikor átlépett egy földön fekvő halottat – felszólítottak, hogy „Ne sajnálja, taposson rá!”⁸³

Már elült a harci zaj, amikor május 31-én este 11 órakor az I. veszprémi vörösőr ezredtől Pranzer László vezetésével 100 vörösört 4 gépfegyverrel útnak indítottak Tamásiba.⁸⁴ Egy forrásunk tudni véli, hogy Szabó Gáspár géplakatos, Veszprém megyei kormányzótanácsbi biztos Kun Bélától kapott utasítást az ellenforradalom leverésére; a veszprémi egység június 1-jén reggel 5 óra tájban vasúton meg is érkezett a városba.⁸⁵ Székesfehérvárról még az éjszaka folyamán a rettegett Fabik-féle különítmény jött Tamásiba.⁸⁶ Bonyhádról, az V. határvédő zászlóaljtól 50 főnyi karhatalmat küldtek ismeretlen időpontban, Bonyhádra való visszatérésüket június közepén rendelték el.⁸⁷ Kaposvárról Hajdu Sándor vezetésével ismeretlen számú katona érkezett, és állítólag még Gyékényesről is jött erősítés,⁸⁸ de egy adat szekszárdi vöröskatonák bevetéséről is szól.⁸⁹

A letartóztatások másnapján, június 1-jén ítéleztek a fogva tartottak felett. A felkelés három résztvevőjét: Berta Pál 45 éves mészároost, Hörich Imre 43 éves asztalosmestert és Madarász József 44 esztendőös községi rendőrt halálra ítélték.⁹⁰ Több forrás szerint a halálra ítélték többen voltak: egy adat szerint egy halálra ítélt megszökött,⁹¹ egy helyi visszaemlékezés szerint pedig Mozolányi István plébános és Kurucz István nevét is felolvasták a halálra ítélték között.⁹² A megyében ekkor szabtak ki először halálos ítéleteket a proletárdiktatúra idején.⁹³

⁷⁸ KÖNNYÜ: I. m., 28.

⁷⁹ *A két forradalom Tolna megyében...*, 272.

⁸⁰ SZABÓ: I. m., 8.

⁸¹ Kaszás Dezső szóbeli közlése.

⁸² Tolnamegyei Ujság 1919. szeptember 27., 3.

⁸³ SZABÓ: I. m., 8.

⁸⁴ *A két forradalom Tolna megyében*, 243.

⁸⁵ GABÁNYI: I. m., 23–24.

⁸⁶ NOVÁK: I. m., 22. A különítmény Székesfehérváron Prohászka Ottokár püspök palotájában szállásolta el magát, Tamásiba is innen érkeztek. A püspök naplójában több helyen is meglehetősen pejoratív módon nyilatkozik róluk, vö. PROHÁSZKA Ottokár: *Soliloquia*, I–II., Szent István Társulat, Budapest, 1929 (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái XXIII–XXIV.), I/308–309; II/1.

⁸⁷ Direktóriumi iratok, 6760.

⁸⁸ Lásd NOVÁK: I. m., 22.

⁸⁹ Lásd VENDEL: I. m., 287.

⁹⁰ Az ítélet ma már nincs meg, tartalmára a szekszárdi királyi ügyészség 1920. nov. 2-i jelentéséből következtethetünk (Párttörténeti Intézet Archívuma A. II. 13/48.). Erre hivatkozik SARLÓS: I. m., 130 (19. jegyzet).

⁹¹ L. NAGY: I. m., 135.

⁹² SZABÓ: I. m., 8.

⁹³ Vö. Tolna megye a magyar Tanácsköztársaság idején, 184.

A tamási megmozdulás idején már – az április közepéig kirobbant megmozdulásokkal ellentétben – nem a helyi forradalmi törvényszékek, hanem rögtönítélő bíróságok jártak el.⁹⁴ Az ítélet meghozatalában rögtönítélő bíróságként Aranyos György vezetésével⁹⁵ a Szekszárdi Forradalmi Törvényszék tagjai (Laufer Béla lapkiadó, Mautner Gyula villanyszerelő és Tánczos Vendel ügyvéd) és egy Veszprém megyei kormánybiztos (Szabó Gáspár⁹⁶ és/vagy Kellner Sándor⁹⁷) mellett egyes források szerint a tamási direktórium név szerint nem ismert tagjai is részt vettek.⁹⁸ Állítólag a székesfehérvári Fabik-csoport parancsnoka, Oswald Károly is a gyilkosságok elrendelői között volt.⁹⁹

Az ítélethozatal során a korábban érkezett, de területileg nem illetékes Veszprém megyei kormányzótanácsbi biztos, Szabó Gáspár majdnem tettelegesséig összeveszett a Tolna megyei forradalmi törvényszék néhány órával később érkezett tagjaival az ítékezés jogán.¹⁰⁰

Váry Albert szerint a halálos ítéletekhez a budapesti kormányzótanács vagy a népbiztosság is hozzájárult.¹⁰¹ A dombóvári szakasz tagjai szerint a telefon- és távírókapcsolatot felügyelő két dombóvári katona – Reich Béla távírársz és Molecz Géza – a tamási eseményekről és a halálos ítéletekről tájékoztatta a fővárost, amire „Kun Béla állítólag azt táviratozta vissza, hogy tartózkodjanak mindenféle erőszakoskodástól, ne forduljanak a terrorhoz”. A visszaemlékezések szerint Reich Bélának a táviratot – nem értve egyet a tartalmával – megsemmisítették. A szakasz tagjai közül állítólag többen is hibáztatták társaik önkényes döntését.¹⁰² A vérengzéseknek több forrás szerint is az vetett véget, hogy egy repülőgép jelent meg a község felett és a vérontás befejezésére felszólító parancsot dobott le.¹⁰³

A kivégzések nyilvánosan történtek: délután 4 órakor Berta Pált és Madarász Józsefet a járásbíróság előtt egy-egy akácfára, Hörich Imrét pedig a Kossuth téren egy távíróoszlopra akasztották fel.¹⁰⁴ Az ítéletet a székesfehérvári Fabik-csoportéhoz tartozó három „terrorista”, Anka Flórián, Csuják Márton és Kalitín Ferenc hajtotta végre.¹⁰⁵ A kivégzés előtt a halálra ítéleteket összeverték: Berta Pálnak a szemét, Madarász Józsefnek a fogait verték ki, Hörich Imre pedig törött kézzel állt az akasztófa alá.¹⁰⁶ Hörich Imre súlya alatt elszakadt a kötél, ám a tömeg morajlása ellenére ismét felhúzták. Madarász József, aki végigszolgált a világháborút, kivégzése előtt így kiáltott fel: „Öt évig

⁹⁴ A rögtönítélő bíróságokról, számos ítélet közlésével lásd SARLÓS: *I. m.*

⁹⁵ VENDEL: *I. m.*, 289; VÁRY: *I. m.*, 142; GERENCSÉR: *I. m.*, 252.

⁹⁶ GABÁNYI: *I. m.*, 23–24; VÁRY: *I. m.*, 142; GERENCSÉR: *I. m.*, 252–253.

⁹⁷ VENDEL: *I. m.*, 289.

⁹⁸ *Uo.*

⁹⁹ VÁRY: *I. m.*, 142.

¹⁰⁰ GABÁNYI: *I. m.*, 24.

¹⁰¹ VÁRY: *I. m.*, 142.

¹⁰² NOVÁK: *I. m.*, 23.

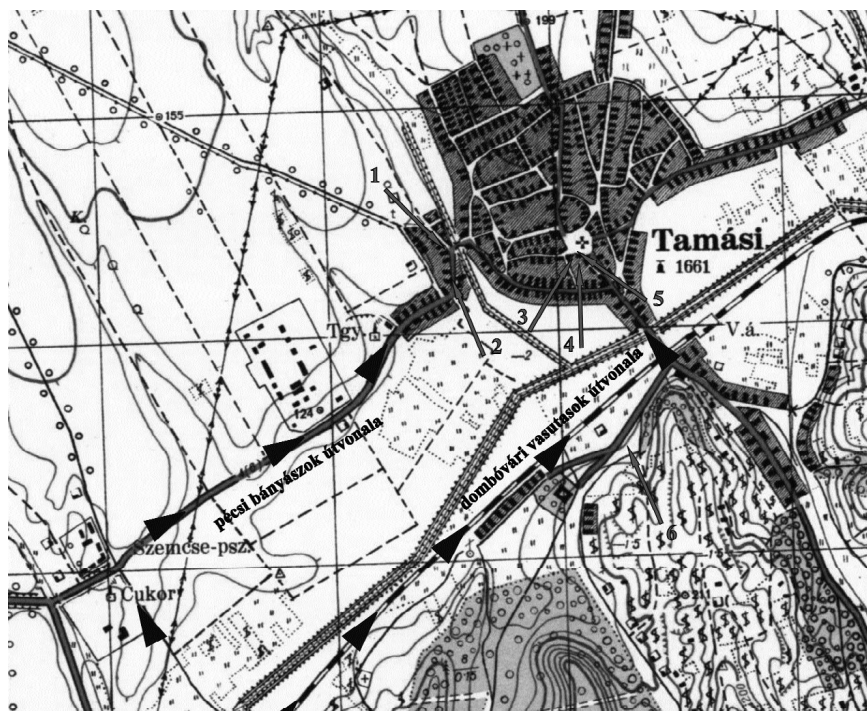
¹⁰³ VENDEL: *I. m.*, 290.

¹⁰⁴ Tamási halotti akv. 61, 65, 79/1919. Váry Albert szerint a kivégzések délelőtt, a piactéren történtek (VÁRY: *I. m.*, 142).

¹⁰⁵ VÁRY: *I. m.*, 142.

¹⁰⁶ *Uo.*, 143.

szenvedtem a hazámért, tudom, hogy most is azért halok meg.”¹⁰⁷ Felakasztását 14 éves fia is végignézte,¹⁰⁸ búcsúlevelét és a gallérjáról leszedett, rangjelző csillagokat a család megőrizte.¹⁰⁹ A három holttestet elrettentésül a kötélre hagyták, fejük fölé vörös táblára pedig ezt írták: „Így pusztul el a proletárság minden ellensége.”¹¹⁰ Az erőszakos halálesetek közül a tanácsköztársaság idején csak négyet anyakönyveztettek, a többi három halottat csak a proletárdiktatúra bukása után jelentették be.

1. Kéri József halálózási helye; 2. Schiszler János halálózási helye; 3. Molnár János halálózási helye;
4. Kiss A. József agyonlövésének helye; 5. Hörich Imre felakasztása;
6. Berta Pál és Madarász József felakasztása

A büntetlenség ígérete ellenére a vörösök bevonulásuk után a községre súlyos sarcot vetettek ki, 100 vágómarhát, sok füstölt húst, zsírt, lisztet és ruhaneműt zsákmányoltak,¹¹¹ továbbá összeszedték a fegyvereket és a katonai célra használható eszközöket, például távcsöveket.¹¹² Dr. Frühwirth Jenőtől különféle berendezési tárgyakat, Niklos Károly erdőmestertől pedig fegyvercsöveket, látcsöveket és vadászati felszerelési tárgyakat vittek el.¹¹³

¹⁰⁷ VENDEL: *I. m.*, 289.

¹⁰⁸ Lásd SZABÓ: *I. m.*, 8.

¹⁰⁹ Benkő Mária olvasói levele, Tamási Újság 1992. május, 12.

¹¹⁰ *A két forradalom Tolna megyében*, 256.

¹¹¹ VENDEL: *I. m.*, 289.

¹¹² NOVÁK: *I. m.*, 24.

¹¹³ *Uo.*, 22, 24.

A községi jegyzőkönyv még a tanácsuralom idejéből arról tudósít, hogy a vörösök „a házakba behatolva életveszélyes fenyegetéssel – amit értek, értékesebb holmit – mindent magukkal vittek”, a községi trafik árucikkeit pedig „a lakat leverése után a vörös katonaság között kiosztották”.¹¹⁴ A megalázáshoz tartozott, hogy a felkelésben lelőtt vörösör nagy pompával megtartott temetésére erőszakkal kirendelték Tamási lakóit. A fentiekén túl a katonaság ingyen fuvarokat végeztetett a szomszéd községekbe.¹¹⁵

Az önkényeskedések az egyházakat is sújtották. Az izraelita hitközség a tanácshatalom bukása után kérte a községet, hogy az iskolájukban okozott károkat a községi pénztárból térítse meg.¹¹⁶

Június 4-én a dombóvári szakasz egy része hazaindult Dombóvárra, ahova kb. 30 le-tartóztatott felkelőt magukkal vittek; a túsok innen később Szekszárdra kerültek.¹¹⁷ Sorsukra dr. Tarján József ügyvédéből következtethetünk: öt hat hétig tartották fogva.¹¹⁸

A megyei kormányzótanácsi biztos, Aranyos György – egyben a tamási törvényszék elnöke – június 12-i jelentésében már az alábbiakat írta: „Tamásiban csend és nyugalom van [...]”.¹¹⁹

Az ellenforradalom utóélete

A tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-jén megbukott. Szegedről tisztí különítmények indultak szerte az országba, és bírói ítélet nélkül végeztek ki kommunistákat és annak kikiáltott embereket.

A dombóvári fegyelmi szakasz parancsnokát, gróf Zay Dezsőt 1919. augusztus 8-án Prónay Pál emberei lőtték agyon Simontornyán.¹²⁰ A szekszárdi forradalmi törvényszék Tamásiban ítélező három tagját augusztus 10-én Szekszárdon végezték ki.¹²¹ Szabó Gáspár Veszprém megyei kormányzótanácsi biztos sorsa később szintén a kivégzés lett.¹²²

Augusztus 18-án Tamásiban Prónay Pál különítményének egy része 11 embert akasztott fel, akik közül heten vettek részt a tamási ellenforradalom leverésében. Köztük volt a dombóvári szakasz parancsnoka, Molnár György, helyettesei: Gyenis Antal és Fischer Pál, továbbá Goldschmidt Jenő, Molecz Géza, Reich Béla és Udvari Vince.¹²³ Gyenis Antal ügyvédi védelmére családtagjai dr. Fröhwrth Jenőt, az egyik tamási bebörtönzöttet is felkérték, aki bár korábban elutasította azt, de a kivégzés napjának délelőttjén

¹¹⁴ Tamási nagyközség iratai, TMÖL V. 777. Képviselő-testületi jegyzőkönyv [a továbbiakban: Képviselő-testületi jegyzőkönyv], 1919. június 23., 10. pont.

¹¹⁵ Uo., 1919. december 14., 4. pont.

¹¹⁶ Uo., 1920. február 2., 8. pont.

¹¹⁷ VENDEL: *I. m.*, 290; NOVÁK: *I. m.*, 25.

¹¹⁸ Tolnamegyei fejek, 407.

¹¹⁹ *A két forradalom Tolna megyében*, 263.

¹²⁰ GELLÉRT: *I. m.*, 283–284; *Évszázadokon át*, 151.

¹²¹ K. BALOG: *Vádirat helyett*, 164–165.

¹²² *Mártírjaink*, 24.

¹²³ NOVÁK: *I. m.*, 30–35; K. BALOG: *Vádirat helyett*, 181–182.

mégis elvállalta az ügyet¹²⁴ – bár tárgyalásra a statáriális módszerek miatt nem is kerülhetett már sor.

Mint láttuk, a május 31-i tűzharcban a dombóvári fegyelmi szakasz tagjainak lövéseitől esett el három tamási polgár, negyedik társukat pedig a bevonulás után lőtték agyon. A szakasz elfogott tagjaira gyorsított eljárás keretében összesen 51 és fél évig tartó fegyház- illetve börtönbüntetést (néhány kivétellel személyenként egy év börtönt) szabott ki a szekszárdi törvényszék 1920 júliusában, a pécsi bányászok azonban elmenekültek a felelősségrevonás elől.¹²⁵ A dombóváriak egy részének nevét a tamásiaktól tudták meg a hatóságok, mert a rekvirálások közben közülük többen elbeszélgettek a helyiekkel.¹²⁶ A június 1-jei akasztásokat végrehajtó három székesfehérvári terrorlegény közül később mindössze a 26 éves Anka Flórián lakatossegédet ítélték el: 1920-ban életfogytig tartó fegyházbüntetést kapott.¹²⁷

Természetesen nem maradt el a helyi vezetők számonkérése sem. 1919. augusztus 16-án, a tanácsrendszer bukása utáni első testületi ülésen azt a három előljárót, akik a direktóriumnak is tagjai voltak, kizárták a képviselők közül. Augusztus 18-án, a kivégzések napján Tamásiban további 21 embert megbotóztak.¹²⁸ Bár ennek okát nem árulja el a forrás, a felsorolt személyek közül tízen igazolhatóan a helyi direktórium tagjai voltak.¹²⁹

A felkelés során meghalt polgárok családjairól nem feledkezett meg társadalom: 1920 elején főleg környékbeli jegyzők és papok vezetésével „a tamási ellenforradalmi harcban elesettek hátramaradottjainak felsegélyezésére” gyűjtést rendeztek.¹³⁰ Ugyanekkor a tamási előljárárság állami segélyért folyamodott: a miniszterelnökség Madarász József és Molnár János özvegyének 600–600, Kéri József özvegyének 500, Schiszler János özvegyének pedig 400 koronát utalt ki rendkívüli segélyként, amíg „a bolsevista uralom ellen támasztott ellenforradalomban elesett katonai, vagy polgári közszolgálatban nem álló vagyontalan nemzeti ellenforradalmárok hozzátartozóinak rendszeres ellátása” intézményesített formában meg nem valósul.¹³¹

A kormányzat a vörösök által elrabolt állatok gazdáit is igyekezett kárpótolni. A komün idején Tamásiból 110 marhát szállítottak a budapesti Állat- és Húsforgalmi Központba, amelynek ellenértékeként a központ 418 115 koronát küldött.¹³²

¹²⁴ K. BALOG: *Vádirat helyett*, 189–190.

¹²⁵ Tolnamegyei Ujság 1920. július 31., 5; NOVÁK: *I. m.*, 39–40. Lásd még K. BALOG: *Vádirat helyett*, 198–199; VÁRY: *I. m.*, 143 (Szekszárdi Kir. Ügyészség 1921. El. I. A. 49.). A Politikatörténeti Intézet Levéltára – Zalai Katalin szíves közlése szerint, amelyet ezúton is köszönök – 1989-ben visszaadta a TMÖL-nek a szekszárdi törvényszéken kommunista tevékenység indított perek iratait (1919–1920, 1923, 1941, 1943), ennek ellenére a dombóvári vörösörök perének anyaga nem található meg a szekszárdi levéltárban. A kutatáshoz nyújtott segítségét köszönöm Ruzsa Évának.

¹²⁶ NOVÁK: *I. m.*, 30.

¹²⁷ VÁRY: *I. m.*, 143.

¹²⁸ *Évszázadokon át*, 155.

¹²⁹ Vö. Direktóriumi iratok, 3228.

¹³⁰ Tolnamegyei Ujság 1920. január 10., 3.

¹³¹ Alispáni iratok, 11654/1920.

¹³² Uo., 11678/1920.

Az ellenforradalom első napjának négy áldozata volt. Feltehető, hogy a harcban elesett három polgártól családtagjaik tisztességesen búcsút vehettek, az agyonlőtt Kiss A. Józsefet azonban a temetőárokban földelték el.¹³³ A június 1-jén kivégzett három embert visszaemlékezések szerint szemétszállító kocsin vitték ki a temetőbe, ahol egy kivétellel papi szertartás nélkül helyezték őket örök nyugalomra.¹³⁴ A sírokat a II. világháború előtt a polgári iskola diákjai gondozták,¹³⁵ az utóbbi hatvan évben azonban senki nem törődött velük, ennek ellenére mind a hét máig megtalálható. Az áldozatok sírja fölé a tanácsköztársaság bukása után a hősi halottaknak kijáró sírkövet emeltek.

Az I. világháborúban elesett hősök emlékművét 1925-ben állították fel Tamásiban, és az ellenforradalom áldozatainak neveit is rávésték. Egy korabeli képeslap tanúsága szerint azonban már korábban is létezett egy egyszerű sírkőhöz hasonló – ismeretlen körülmények között állított – emlékmű, amelyen a háború két évszáma alatt az 1919-es évszám is szerepelt. Ez a dátum ekkoriban – az 1920-as évek első felében – csak a véresen levert felkelésre utalhatott. A követ az 1950-es évek elején távolították el Tamási központjából.¹³⁶

Az ellenforradalomra a községben először annak ötödik évfordulóján, 1924. június 1-jén emlékeztek meg „a község egész lakosságának részvételével”.¹³⁷

A kivégzések helyszínének közelében, a felkelés leverése után börtönként használt járásbíróság falán márvány emléktáblát helyeztek el, valószínűleg 1926-ban. Felállítását a főszolgabíró rendelte el, a község kezdte el megvalósítani, és végül dr. Frühwirth Jenő ügyvéd adományából lett készen. Felirata a következő volt: „Ezen emléktábla az 1919. május 31-i tamási ellenforradalomban elesett Kéri József, Kiss A. József, M. Molnár József, Schiszler János és a július 1-én kivégzett Berta Pál, Hörich Imre, Madarász József ellenforradalmárok emlékét őrzi, kik a vörös rémuralom elleni harcokban vértanúi lettek a keresztény nemzeti Magyarországnak.”¹³⁸ Az emléktáblát 1945 után megfordították, és hátoldalára felvésték a fehérterror 11 helyi áldozatának nevét. E táblától néhány méterre 2002. június 1-jén új emléktáblát helyeztetett el Tamási Város Önkormányzata. Az eredeti szöveghez képest „a vörös rémuralom” kifejezést ezen „Tanácsköztársaság”-ra, a „keresztény nemzeti Magyarország” szerkezetet pedig „polgári Magyarország”-ra cserélték.¹³⁹

Epilógus

A rövid életű tanácsköztársaság idején, számos vidéki közösséghez hasonlóan 1919. május 31-én Tamásiban néhány tucat birtokos paraszt, iparos és értelmiségi – köztük a vi-

¹³³ Képviselő-testületi jegyzőkönyv, 1926. június 14., 18. pont (362. lap).

¹³⁴ Szabó: I. m., 8.

¹³⁵ Uo., 9.

¹³⁶ Szabó Béla szóbeli közlése.

¹³⁷ Tolnamegyei Ujság 1924. június 7., 6.

¹³⁸ VENDEL: I. m., 290.

¹³⁹ T[ÓTH]. F[erenc].: *Emléktábla az áldozatoknak*, Tolnai Népújság 2002. június 3., 5.

lánháborút végigharcoló katonák – magántulajdonuk védelmében fegyveres kézzel átvették településük irányítását a proletárdiktatúrától. A tanácsrendszer jelentős túlerővel verte le és bosszulta meg a megmozdulást, az utcai harcok során három ember esett el, négy felkelőt pedig kivégeztek. A rendszerváltás óta eltelt húsz esztendőben sírjaikat senki sem gondozta, Tamásiban pedig mindeddig néhány újságcikk és egy emléktábla állított mementót a halálba küldött, a fogságban tartott és a vagyonukból kiforgatott embereknek. Nekik kívánt ez az írás emléket állítani.

Elsüllyedt falu a Dunántúlon - könyvborító (Budapest, 1936)